

A BALASSA-CSALÁD BÁNYANYITÁSI KÍSÉRLETE A LIPTÓI ÉRCBÁNYÁSZATBAN

(avagy Balassi Bálint a bányavárosokat és
a bányapolgárokat érintő sajátos jogértelmezése)

Balassa János (Bálint és Ferenc apja) 1518-ban született, valószínűleg Budán. A szakirodalom szerint „*a Balassáktól eltérően szokatlanul nyugodt vérmérsékletű, nagy műveltségű, kiváló katona volt.*” A Habsburg birodalom határát tartotta a végeken, szolnoki kapitány, majd a bányavárosok védelmezője lett főkapitányukként. A török ellen hadat viselni csak jelentős birtokkal rendelkező családok tudtak. Ezért a család „a kor szükségletei szerint nagy vagyongyűjtő, pörösködő, hatalmaskodó urakból” állt. Balassa János a magyar urakhoz hasonlóan szintén vásárolt birtokokat Dél-Lengyelországban is. Balassa János és Menyhért után, *Balassi Bálint és öccse Ferenc*, akik a családi örökséget apránként szétszórják, elzálogosítják és eladják, már csak hadnagyi sorba szorulnak és állandó pénzzavarral küszködnek.

Balassa János felesége, a Szatmár megyében birtokos, lekcsei Sulyok család Anna lánya, kemény protestáns asszony volt, ebben a szellemben nevelte gyermekeit. (Sógorai voltak testvérei révén az egri hős, Dobó István és Bocskay György. Balassa János 1577. május 6-án *Vágbesztercén*, Balassa András várában hunyt el, és a hibeai családi kriptában helyezték örök nyugalomra. Felesége 1573-tól szintén a hibeai templom kriptában nyugodott. Bálint és Ferenc fiai mellett, két kiskorú lányát: Máriát és Annát végakarata szerint Balassa Imre fiára, Andrásra bízta.

A Balassák őse, Donch mester a történetünkben előforduló *Újvár*, *Liptóújvár* (*Hradek*, *Liptovsky Hrádok*) birtokát e területek tulajdonosának megölése révén szerezte meg, majd 1339 után királyi birtok lett. Eredeti alakjában a diósgyőri vár kisebb mása lehetett a Vág és a Béla folyók összefolyásánál. A 15. században, félkör alakban végződő épületszárnyat kapott, s ezzel párhuzamosan még egy hasonló épületet s keresztben két rövidebb szárnyat építettek hozzá. A 17. században a négyszögletes udvart körülzáró várhoz két ötszögű sarokbástyát és egyemeletes épületszárnyat építettek. A vár 1433-ig királyi kézen maradt. A huszita harcok idején a terület mozgalmassá időszerződött át, majd 1464-ben a Rikolffy család lett a tulajdonosa.

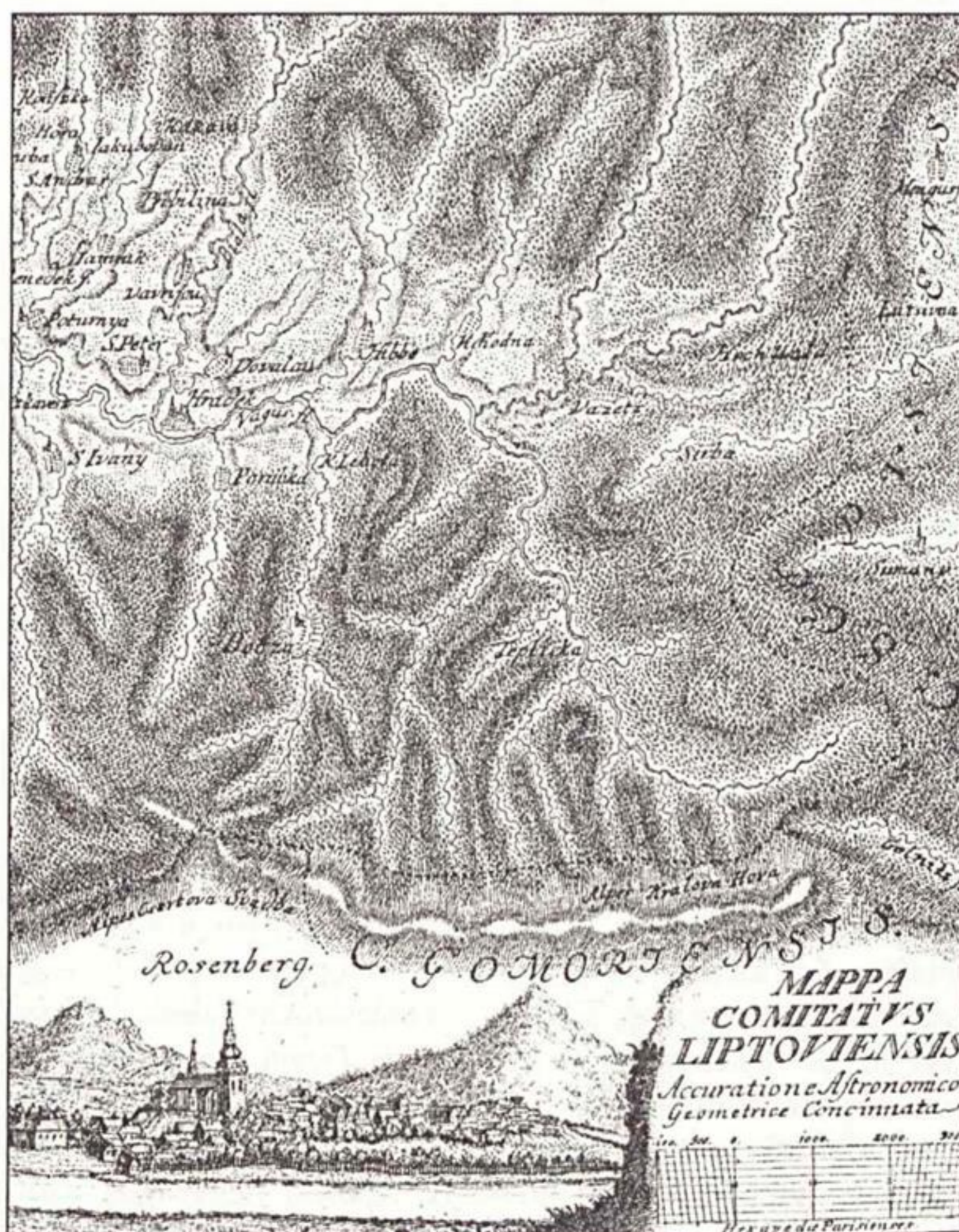
A husziták kiűzése után Corvin János birtokában, majd a Szapolyai család kezén találjuk a várat 1527-ig.

A Liptó megye keleti szélén emelt Liptóújvár sötétlő bástya falai, omladéka a régen letűnt századokról, és a Balassákról is regélnek. Szapolyai János 1527. szeptember 27-i tokaji veresége után Hans Katziáner egyik alvezére, Pekry Lajos foglalja el Újvárat 1527-ben, majd 1533-ban a déli végeken harcolva, érdemeiért és elvesztett birtokai kárpótlásaként örökjogon kapta meg. Birtoklása idején az eddigi nyugalmas időszakot a panaszok ideje váltotta fel, mert ugyanis felkeltette érdeklődését Németlipcse, Rózsahegy és Hibe oppidumok valamint néhány szabad község viszonylagos jómódja. Hatalmaskodások, túlkapások, az italmérési jog elkobzása, törvénytelen munkákkal való megterhelés vált általános jellemzővé. Ekkor kezdődött meg Hibe kiváltságainak a semmibe vétele, kisajátítása. Néhány évvel később rablásért és Szapolyai János támogatásáért, I. Ferdinand lefoghatja. 1545-ben Ferdinand Malatesta helytartósági tanácsost ültették Újvár birtokába. Mivel a vár jövedelme csekély volt, a selmecebányai kamara évi 300 forint segélyt adott a vár fenntartásához.

1554. május 26-án I. Ferdinand *Liptóújvárat az uradalommal* együtt Balassa Jánosnak adta zálogjogon, 12 év időtartamra, 13 500 forintért. Mivel még nem foglalták el új birtokukat, Balassi Bálint valószínűleg ezért született 1554. október 20-án a biztonságosnak tudott Zólyomban. Azt azonban nem lehet kideríteni, hogy hol történhetett a jeles esemény, a királyi várban, vagy a Balassa család városi házában? Egyébként Zólyom városa nehezményezte Balassa János házszerzését, ami azután fiára is kihatott. Bálint vissza is vágott gúnyos hangú leveleiben annak ellenére, hogy szívesen tartózkodott szülővárosában és zólyomi házában. 1555-ben Balassa Jánost az uralkodó a hét alsó-magyarországi bányaváros főkapitányának nevezte ki, s itt került először ellentétbe Krusith Jánossal, a korponai főkapitánnyal. Amikor 1569. június 5-én Dobó Istvánt, Homonnay Gáspárt és Balassa Jánost koholt hűtlenségi váddal letartóztatta Hans Rueber von Püchendorf felső-magyarországi főkapitány Pozsonyban, akkor *Krusith János, Rubigallus Pál selmeci polgármester és bányatulajdonos valamint Dreyling Ulrik besztercebányai rézprefektus* Balassa János ellen vallott, ám a titkos bizottságnak nem sikerült az ellenük felhozott vádakát bizonyítani, s rövid száműzetés után 1572-ben Miksa ismét kegyeibe fogadta Balassa Jánost.

Azon pedig érdemes elgondolkodnunk, hogy *Balassi Bálint 1578. január 21-én, amikor megverte Vichnye fürdőn, Rubigallus ringbürger legényét*, mennyire játszott benne szerepet Selmecebánya elleni ellenszenve? Az indok, hogy a fürdőben a nemesúr mellé ült, sőt még szidalmazni merte a bányászfiú, kiváltotta Balassiban őseitől örökölt indulatát. Közre játszhatott még benne

az is, hogy apjának sikertelen volt az aranybánya nyitási vállalkozása, míg a selmeci polgárok vádló leveleikben büszkén hivatkoztak ércbányaik hasznosságára, melyből „ő cs. és kir. Felségének jövedelme, másrészt az egész ország haszna előmozdítatik”. A Balassa család vagyoni gondjairól árulkodik az a levél, amelyben Bálint apja 1575. augusztusában 23-án arról panaszkodott, hogy Liptóújvár szegény vidéke elégtelen családja fenntartásához. Liptó vármegye földrajzi fekvése, tagolt felszíne, zord éghajlati viszonyai nem kedveztek a földművelésnek, a magasabb térszíneken az állattenyésztés vált jelentősebbé a havasi legelők, irtványok, rétek és kaszálók révén. Ugyanekkor a nógrádi várak – Kékkő és Divény – valamint birtokai török kézbe kerültek, jövedelme innen megszűnt.

A selmeci polgármester apja elleni hamis vádja még csak tetézte Balassi Bálint haragját. A selmeci tanács ugyan felszólította, hogy *tartózkodjék a tisztas bányapolgárok elleni akcióktól*, mert az erőszak erőszakot szül. Erre adta válaszáat: „Hiú az erő nélküli harag. És nekem, Herkulesre mondom, ti nem félelmeteseknek, hanem nyomorultaknak látszotok, ti, kiket Isten a bányák állandó és dicstelen munkájának vetett alá és kiknek hírneve alig jutott túl azon házak küszöbén, melyben laktok”. A bosszú lehet az indíték akkor is, amikor 1577. októberében Balassi Bálint *Hibén vámot szedetett a selmecebányai polgároktól*. Hibét, a régi bányavárost Liptóújvár urai jobbágyvárosukként kezelték, vámszedőket állítottak szolgálatba. Selmecebánya már 1577. október 11-én tiltakozott az apja örökségét átvevő Bálintnál a vámszedés ellen. Három év múlva szintén ebben az ügyben keresték meg a vár urát, mert 1580-ban *megvámoltatta a hibei rézbányákhoz szükséges vasat*, amit pedig a selmeciek ősi jog és szokás szerint vámentesen szerettek volna bevinni. Balassi Bálint akkor is felvállalta a konfliktust a várossal, amikor egyik hibei jobbágya követelését igyekezett érvényre juttatni.

Selmecebánya és Zólyom városi tanácsa, többször is összekülönbözött Balassi Bálinttal, mert bíztak az uralkodói támogatásban, amikor megvádolták a hodrusbányai mészáros özvegyének, *Sommer Jánosnének állítólagos megerőszkolásával* 1583. május 20-án. Sajnos, a meggondolatlan kaland kihatott Balassi további életére. Szülővárosával is meggyúlt a baja, hiszen Bálint illetve tisztartói *a zólyomi polgároktól lovakat és pénzt szedtek el* azzal az indokkal, hogy át akartak szökni a hibei vámon. A libetbányaiaktól szintén erőszakkal szedték be a vámot. A szándékosság itt sem zárható ki, hiszen az udvarnál ők is feljelentették Balassi Bálintot. A hét alsómagyarországi bányaváros összefogva, 1583. július 3-án Körmöcbányán Balassi Bálintot megvádolta és feljelentette a jogtalannak ítélt vámszedései miatt a kamaránál.

Krusith János vádaskodásának indítéka között kell megemlítenünk az 1562-ben Szécsény alatt, késedelmessége miatt elvesztett csata emlékét. Balassa János maga is megsebesült a kezén, s jelentésében megnevezte Krusithot, mint a csata elvesztésének okozóját.

Miután 1572. augusztus 11-én kegyelmet kapott Balassa, a zálogbirtok határ-idejét már Miksa hosszabbította meg 1572. december 8-án, s 3000 forintot íratott a vár értékéhez, így az már 16 500 forinttal szerepelt zálogként. A zálogbirtok fele Balassa Andrászt illette meg, mivel pénzt kölcsönzött Balassa Jánosnak.

Balassa János halála után fiai: *Bálint és Ferenc* kezén volt *Liptóújvár*, melynek környékén „mosolygó rétségek és szántóföldek terülnek; odább roppant terjedelmű fenyőerdőségek sötétlenek, melyek fölé éjszakra és délre magas hegytetők tornyosulnak. Az éjszaki hegységek sziklacsúcsai közül felötlik a 7588 láb magas Kriván, északnyugati oldalán kihajló, hegyes

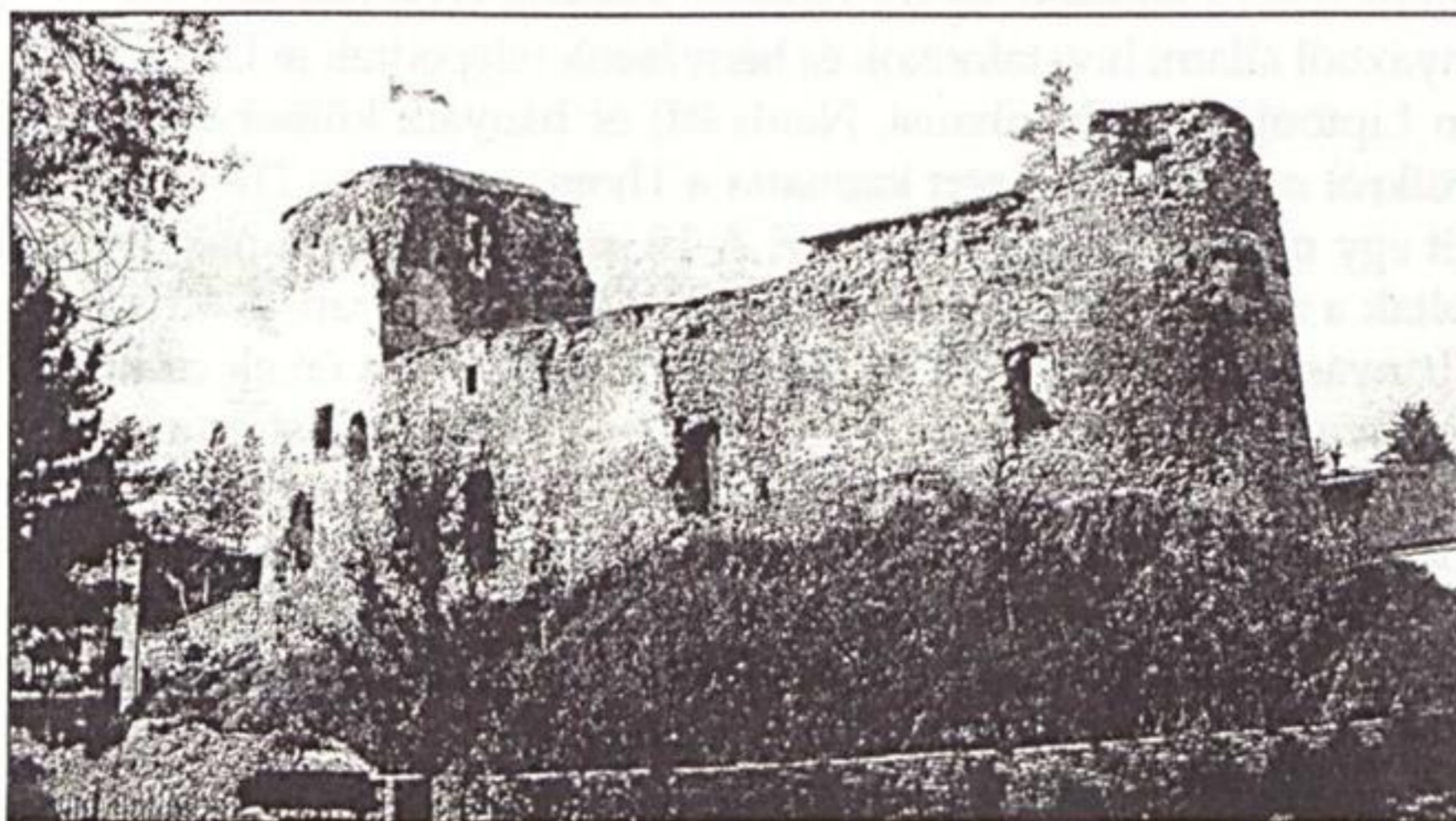
szarvával...” Liptóújvár az örökösök egyezsége után 1582-ben felerészben Balassa András, negyed-negyed részben Bálint és Ferenc kezén volt. A két Balassa fiú halála után a Balassa lányok zálogösszegét a hú barát, Sándorffy Miklós váltotta meg és fizette ki, majd özvegye, Zay Magdolna birtokolta a várat és az uradalmát.

Liptóújvár birtokához összesen 9 település, 47,5 porta, 227 ház és 68 437 kh. tartozott.

A perekben gyakran szereplő Hibe a 13. század közepén keletkezhetett, amikor a század derekától királyaink, a nemesércek bányászatára alkalmas helyekre telepítettek le nagyobb számban német bevándorlókat, azaz hospeseket. Az ásványi kincsek kitermelését ezen a területen is a szász (szepesi német) bányászok honosították meg, akiket a Szepességből telepítettek át *Hibe* és *Bocabánya* területére.

A kis liptói mezőváros, *Hibe* – mely a 16. században került a Balassákkal közelebbi kapcsolatba – Liptó vármegye keleti szélén, a Fehér-Vág és a Hybica-patak vízgyűjtőjében, egy széles folyami kavicsháton alakult ki. Már a 13. században privilegizált bányásztelepülés volt, s a Hybica-patakról kapta a nevét. A pataknév szláv eredetű, jelentése: hegynyereg, hajlat, görbület. A német (szász) telepések által használt nevet: Gibe, Gyba vehették át a szlovákok, s mivel a 12. században, a szláv nyelvben a g-ből h lett, terjedt el a Hyba, Hibe név használata.

IV. Béla a tatárjárás után folytatta a már ifjú királysága alatt megkezdett birtokvizsgálatokat, és ennek során „Hybbát” a koronához vonta vissza. Minden bizonnyal fontos érv lehetett a döntésben, a *környékén található aranyérc lelőhelyek megléte*.

Liptóújvár romjai (Fotó: Pálmainé Molnár Marianna)

Hibe közössége Korpona kiváltságát kérte és kapta 1265-ben IV. Bélától, s erre a jogukra hivatkozva tiltakoztak az uralkodónál a Pekryek és a Balassák jogtalanságai ellen a 16. században.

A 13. század második felében a „hibeiek a Kriván alatt aranyat bányásztak”, ugyanis az oppidumbeli királyi hospesek voltak az első aranybányászok, akik a „Kis Gybbe” (Malá Hyba) területén éltek és folytatták a bányászatot a Nagy-Gybbé-től (Velká Hyba) északra, 5-6 km-re a Hybica vagy Geib-árok mentén. A korabeli német neve a Krivánnak „Krummhorn” volt, egy 1518-as adat pedig „Seibaihau” (Silberhau)-ként írta, ami magyarul ezüstcsákányt jelentett. Neidenbach Ákos, a Tátra neves kutatója szerint a geibi (hibei) német bányászok döntő hányada az aranyérc kifogyása miatt költözött át az 1520-as évek elején az Alacsony-Tátra bányatelepeihez, Bocabányára (Alsó-, Középső- és Felső-Bocza). Egy csoportjuk ugyanekkor a Vág völgyében nyugat felé távozott. A szájhagyomány a mai napig őrzi a hibe bányászoknak a Magas-Tátrára vonatkozó elnevezéseit. Pl.: a Vág völgyében, a Kriván (Krummhorn) alatt Hinzenau (Hincnava) található, utalva a hincók foglalkozására. Az egykori útvonal ugyanis innen vezetett fel a sziklavilágba. A selmecebányai Valent Mark 1551-1554 között volt Liptóban az első bányabíró, s ő kezdte meg a kutatásokat 1550-ben, s Hibétől távol, a *Kriván csúcsa alatt nyitotta meg az aranybányáját*, amit szállítási gondok miatt később kénytelen volt felhagyni.

Ezek az adatok azonban nem zárják ki azt a tényt, hogy a 13. században szász bányászok alapították meg Hibét s folytattak kisebb-nagyobb sikerrel nemesércbányászatot a Krummhorn bányavágataiban.

Véleményem szerint a 16. században az ércbányászat második korszakáról beszélhetünk ezen a vidéken. Ekkor ugyanis a besztercebányai és a selmecebányai ércbányákból állami hivatalnokok és bányászok telepedtek le Liptóban, pontosabban Liptóújíváron (Neuhausl, Neuheisl) és bányáik különböző pontjait az előjáróikról nevezték el. Ezért kaphatta a Thomannokról – Thomann-Riegel – a nevét egy magaslat, Hibétől keletre. A 19. század közepén még megtalálhatók voltak a német eredetű földrajzi nevek Hibe határában. A Krivánon folytatott bányászat azonban nem hozott elég jövedelmet az ércek csekély előfordulása következtében. Aranyon kívül azonban itt még ezüst és antimonérc is előfordult a magasan fekvő bányák területén. A kriváni bányák a korabeli leírások szerint Prehyba és Kopa közötti területen feküdtek, nyomaik máig láthatók. Wenzel Gusztáv szerint, többek között a Liptóújvár környékén a bányászat „szintén nevezetes lett, anélkül azonban, hogy ezeknek birtokosai bányaprivilégiumot bírtak volna”.

Visszatérve *Balassa János birtoklásához és aranybányászatához*, meg kell állapítanunk, hogy I. Ferdinand 1555-ben, a Liptó megyében művelt bányákra

---

nézve elrendelte a földesurak beavatkozásának a felfüggesztését. 1560. augusztus 11-én keltezett vélemény szerint a király magyar tanácsosai *Balassa Jánostól a liptóújuvári bányákat* és a Szentiványiaktól a *bocai bányákat* javasolta visszavonni illő csere mellett. 1561. október 13-án I. Ferdinand, a liptómegyei bányaművelőket, akik a Szentiványiak és egyéb földbirtokosok hatalmaskodása ellen emeltek panaszt, azzal nyugtatta meg, hogy az ügyüket a legközelebbi országgyűlésen tárgyalni fogják.

Ismereteink szerint 1565-ben kapott *Balassa János aranybánya nyitására engedélyt*, s ezzel Hibe neve, mint „oppidum montanum” szerepelt, ám bányászata nem lett jelentős, helyesebb sikertelennek nevezni. Hibe bányáinak fekvése a dokumentumok szerint a Kriván déli oldalán található Tri Studnicky felett és a Koprova völgyben található nyomok alapján azonosíthatók. A Bielanska nevű dűlőben, a vízeséstől jobbra zúzók állhattak, s ezek közelében volt *Balassa János Szent Jakab nevű bányája*. A völgyben 1572-ből további két ezüstbányát is ismer a szakirodalom.

Balassa János, mint zólyomi főispán, hivatalánál fogva ismerte a bányahatóságokat, részt vett a bányabejárásokon. Eckhardt Sándor szerint 1573-ban is *kutatási monopóliumot vett ki a Kriván közelében*, amiről a szepesi kamara jelentése számolt be: ugyanis a július 13-án kelt királyi leiratra válaszolva közölték, hogy Liptó megyében, a Tátra hegyei között, nem messze a Kriván nevezetű helytől, néhány ember érckutatást akar megkezdeni s a király privilégiumát kérik, hogy tizenkét éven át egyedül az övék legyen a kutatás haszna. A társaság élén *Balassa Jánost* találjuk. A vállalkozó főúr gyakorlati érzékére vall ez a később elhalt kísérlete. A kamara az érckutatók érdekeit figyelembe véve legalább hat esztendőre javasolták megadni a királyi privilégiumot, aminek letelte után a bányák királyi kézbe kerülnének.

Földesuruk jobbágyaként, a *hibei bányászok*, az Alacsony-Tátrában a Vágtól délre húzódó bocai völgyben fekvő, szintén bányaváros Boca határában is kutattak aranyérc után. Egy 1340-ből származó oklevél szerint „Cristianus Gibai bíró” az esküdtek és a polgárok egyeteme előtt kötelezte magát Tamás fia Pouch-kal, hogy ha Bogomerius fiainak „Bocha” nevű birtokán, ahol ők egy réten keresztül a birtok kárára aranybánya árkát kezdték ásni, aranyat találnak, megengedik Bogomérius utódainak, hogy mellettük a legelőjük helyén a nyolcadrész szabálya szerint aranyat bányásszanak. A bocai bányászat azonban csak a 16. század közepén virágzott fel, amikor Krakkóból és Boroszlóról csábítottak ide bányavállalkozókat, akiket azután a Szentiványiak, privilégiumuk tudatában igyekeztek bányabirtokaikból kitűrni. Ezért kellett 1567-ben Miksának rendelettel utasítania a vármegyét, hogy *Goppel Daniel bocai bányapolgárt*, aki bérelte és szép eredménnyel aknáztatta ki (illetve Eckhardt Sándor szerint meglopta) a

---

Szentiványi család bányáit, amennyiben jogos a panasza, helyezték vissza birtokába.

Ballasi Bálintnak apja halála után több elintézni valója, peres ügye támadt a szomszédokkal, hiszen közreműködtek annak idején Liptóújvár elfoglalásában, amikor ő apjával együtt Lengyelországban rejtőzködött. Az pedig különösen felbosszanthatta, hogy a *bocai bányamester, a boroszlói származású Goppel Dániel*, nem akarta megfizetni azt a 100 forintnyi adósságát, amit még apjától vett fel. Balassi Bálint többre tartotta az önbíráskodást, mint a jogi hercehurcát. Ezért éveken át szenvedett bosszújától a bányamester, hiszen liptóújvári legényeivel házát feldúlatta, őt magát elfogatta és Újvárra hurcoltatta. Adóssága kifizetése után elengedték, majd ismét visszahozták és ígéretét vették, hogy nem tesz panaszt elszenvedett sérelmeiért. Jó okuk volt erre, mert a király és a kamarai hatóságok, sőt Ygl Vilmos besztercebányai prefektus pártfogásába vette a hűséges alattvaló bányapolgárt. Ernő főherceg egymás után inti meg s tiltja el a jogsértéstől a Balassa fivéreket, annak ellenére, hogy kezükben volt a Goppel kötelezvénye, amelyben megengedte még Balassa Jánosnak, hogy nemfizetés esetén úgy vehet rajta elégtételt, ahogy akarja. Péch Antal a földesurak önkényeskedését említi ebben az ügyben, hiszen az egész bányavidék fellázadt a rajtuk esett sérelem nyomán, s a kamarai is azt állapította meg, hogy Balassi Bálintot törvény elé kell idézni. Ekkor vetette fel a kamara azt a gondolatot, hogy vissza kellene váltani Liptóújvárat a Balassiaktól!

Bocáról annyit kell tudnunk, hogy a 13. század elején az okiratok két elkülönített bányaterületként említették: úgymint Királyboca és Szentiván Boca. Ma három falu: Alsó-, Közép- és Felső-Boca áll a bányatelepek helyén. Alsó-Boca (Nizna Boca) azonos Szentiván Bocával (Svatojanska Boca) itt egy 1772-ben felnyitott bányát 1862-ben zártak be végleg. Közép-Bocának (Stredná Boca) eredetileg Joachimsthal volt a neve. Felső-Boca (Vyšná Boca) vagy Királyboca, Boczabánya néven szerepelt. Az itt kibányászott arany, a legfinomabb osztályba tartozott, ezért is volt különös becsben a kamaránál.

A Krivánon a 18. század második felében még egy hibeitársaság folytatott bányászatot a felhagyott, régi bányaterületen, de a megközelítési nehézsége és az aranyérc vékonysága miatt befejezték a bányaművelést. Majd az iglói Palzmann Márton 1750–1760 táján próbálkozott aranybányászattal a Krivánon, de igazi eredményt ő sem tudott elérni. Forbet János csorbai lelkész szintén folytatott sikertelen kutatásokat.

Mára a Kriván alatti régi bányavágatok beomlottak, maguk alá temetve a ki nem bányászott ércekkel együtt, a Balassák sikertelen próbálkozásának nyomait s históriájuknak az általunk most felelevenített emlékét is.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Az *Osztrák-Magyar Monarchia* írásban és képben. Bp. 1899. V. k. 392–395.
- Belo KLEIN-TEŠNOSKALSKY: *Oppidum Hybbe*. Liptovsy Sv. Mikulas. 1942. 12–15, 25.
- DEMKÓ Kálmán: *Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században*. Hadtörténeti Közlemények. 1914. 592–593.
- ECKHARDT Sándor: *Az ismeretlen Balassi Bálint*. Bp. 1943. 76–78.
- ECKHARDT Sándor: *Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből*. Bp. 1957. 12–17.
- NEIDENBACH Ákos: *Tátra legendárium*. Bp. 2000. 17–35.
- J. NOVAK: *Slovenské mestké a obecne erby*. Bratislava. 1972. 182.
- PÉCH Antal: *Alsó-Magyarország bányaművelésének története*. Bp. 1984. A bóczai bányászatra vonatkozó szórt anyag. 213–392.
- PIFKÓ Péter: *Balassa Bálint ősei, családjának eredete*. Esztergom Évlapjai. Esztergom. 2000. 9–12.
- Vlastivedny slovník obci na Slovensku*. Bratislava. Hybe, 1977–1978. I. k. 477–478.
- WENZEL Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Bp. 1880. 317–318.
- ZOLNAY László: *A régi zólyomi ispánság építkezéseinek történetéhez*. In: *Ars Hungarica*. 1977/2. 205.
- ZOLNAY László: *A „Balassák” és a Felvidék*. Borsodi Levéltári Évkönyv. 1985. Miskolc, 83–87, 97, 139.
- Bővebb irodalom található a cikk alapjául szolgáló tanulmányban: SZVIRCSEK Ferenc: *A Balassák nyomában a Felvidéken*. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 2001. 63–95.

Zólyom vára